

Hlavoň, Karel

[Engst, Jaroslav. O socialistickém humanismu]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1963, vol. 12, iss. B10, pp. 109-111

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/106636>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

tickou souvislost“ za souvislost mnoha kauzálních vztahů), problémy zůstávají často neřešeny, třebaže vyžadují řešení (o dialektické logice se dovidáme, že je „logika moderní vedy“, avšak potřebný a detailnější výklad vztahu dialektické logiky k formální logice chybí), některým vážným otázkám se autor zcela vyhýbá (např. kritickému rozboru současné buržoazní logiky, pokud se zabývá metodologickou problematikou). Výklad induktivních a deduktivních postupů nepřehlídí sice ani jejich specifické zvláštnosti, ani jednotu obou metod, nicméně některé formulace (např. tvrzení, že dedukce je „súčiastkou zovšeobecňujúcej a k vedeckému zákonu dochádzajúcej indukcie“) vyvolávajú dojem, že autor propaguje jakýsi metodologický monismus. Úvaha o vedeckosti filosofie (str. 20 an.) má diskusní charakter, a to zejména tam, kde se Filkorn pokouší vědeckost filosofie demonstrovat na vlastnostech filosofického systému, nikoliv na jejich zdrojích a metodách; připomínky k pozitivistické filosofii (Comte, Hume, Mach), které v této souvislosti autor vyslovuje, jsou velmi povrchní. Avšak všechny tyto a některé další nedostatky snižují jen nepatrně hodnotu práce, jejíž autor hned na prvních stránkách vytyčuje a na všech ostatních stránkách realizuje tento požadavek: „O predmete nemôžeme mať jasný pojem, dokiaľ nevieme ako sme ho preskúmali alebo ako ho môžeme preskúmať a akým spôsobom môžeme dokázať pravdivosť pojmu. Vedecký pojem je tak výsledkom určitej metodologickej činnosti...“ (str. 15–16).

Josef Macháček

Jaroslav Engst, **O socialistickém humanismu**, Praha, CSAV 1962, 190 stran.

Autor si ve své práci zvolil téma velice závažné, aktuální a v etické literatuře dosud řešené převážně jen způsobem propagandisticko-moralizátorským. Již letný přehled problémů, které si v knize klade, nás přesvědčí o tom, že na rozdíl od různých dřívějších pojednání o „rysech socialistické morálky“ zde máme co činit se solidním pokusem zpracovat některé důležité teoretické problémy marxistické etiky.

Autor si nejprve položil problém zdanlivě úzký (vymezit pojmy socialistického humanismu a humanismu vůbec), který se ovšem v dalších úvahách rozvinul v širší komplex otázek. Tomuto počátečnímu přístupu k problému i povaze otázek později vytyčených odpovídají metody, které Engst zvolil: analýza pojmů a termínů a logicko-spekulativní úvaha. Tyto metody zřejmě také nejvíce vyhovují jeho způsobu etického myšlení. Přínavnější však nejen výsledky velice cenné, nýbrž mají i jistý záporný vliv na celkový charakter jeho publikace. Projevuje se to jednak v tom, že autor v zájmu logické úplnosti zařazuje do knihy všechny dílčí úvahy a často je opakuje, což snižuje nejen tzv. čtivost práce, nýbrž i výraznost základních postřehů a poznatků. Projevuje se to dále v tom, že uvedené metody samy o sobě neumožňují zařadit do práce problémy, které jsou ještě těsněji spjaty s dnešním našim životem (tím nechci říci, že v knize nejsou řešeny otázky závažné a aktuální). Práci by rozhodně po mnoha stránkách prospělo, kdyby analýza pojmů a logicko-spekulativní úvahy byly více spojeny s historicko-filosofickou analýzou problémů, kdyby autor dokumentoval pasáže týkající se dřívějších i dnešních nemarkxistických pojetí příslušným materiálem (v knize je historie zastřena anonymitou) a kdyby čtenáři patřičnými poznámkami a citacemi ukázal, v čem se řešení obsažená v knize shodují a v čem se liší od dosavadní marxistické literatury.

Od otázky, co je humanismus vůbec a co je specifické pro humanismus socialistický, dospěl Engst k úkolu vymežit tyto pojmy jak v jejich významu širším, tak v jejich významu etickém. Přitom od sebe oddělil dvě sféry skutečnosti, které jsou označovány termíny velmi příbuznými: 1. „lidskost“ jako souhrn specificky lidských vlastností (činnost výrobní, myšlení, smysl pro krásu, činnost umělecká, mravnost, tělesná kultura), které vznikaly postupně (a budou vznikat) a po svém vzniku se dále rozvíjejí (viz str. 26), a 2. „humanismus“ (v širším smyslu) jako historicky podmíněné úsilí o rozvoj lidskosti. Pojmy „humanismus“ a „socialistický humanismus“ pak zařadil mezi kategorie historického materialismu (obecné historie, filosofie dějin, kulturní historie — viz str. 45).

Od vymezení pojmů humanismu a lidskosti v širším smyslu přešel autor k jejich významu etickým. Rozlišil příbuzné etické termíny podle oblastí, k nimž se vztahují: „lidskost“ označuje jevy náležející do oblasti mravnosti, „ideály lidskosti“ patří do oblasti morálky, „humanismus“ jako etický názor spadá do oblasti etiky.

Jako metodologická příprava k úvaze o vzniku pojmu ideálů lidskosti je do práce zařazena kapitola „Teorie o vzniku morálky“. Engst v ní rozvíjí své myšlenky o morálních idejích jako souhlasném a nesouhlasném odrazu společenských vztahů (obsažené již částečně v knize „Některé problémy vědecké etiky“). Rozlišuje dva základní typy morálních idejí: 1. Pozitivní

odraz dané skutečnosti, tj. ideje, v nichž je to, co je, odráženo jako to, co býti má, a 2. negativní odraz, tj. ideje, v nichž je daný stav nějak odmítán z hlediska ideálu přesahujícího danou skutečnost.

Zajímavé jsou úvahy o morálních idejích jakožto pozitivním odrazu společenských vztahů. Engst předpokládá, že tento typ morálních idejí je historicky nejprvnější. Na otázku, proč tyto ideje vznikají, hledá odpověď (v souladu se zásadou, že existence morálních představ je vždy založena na nějakém rozporu) v rozporu mezi danými sociálními vztahy prvobytné společnosti a jejich faktickým či potenciálním narušováním. Za příčinu tohoto rozporu v této etapě vývoje společnosti pak označuje rozpor mezi sociální a přírodní determinací člověka. Autor dále ukazuje, že v prvobytné společnosti nemohla vzniknout morálka, která by byla negativní reakcí na dané společenské vztahy (v souladu s životními pudy jednotlivce), neboť tu neexistovala sociální skupina, která by ji vytvořila. Potvrzuje se tak, že morálka je společenský jev par excellence.

Od logicko-spekulativních úvah o prvobytné společnosti přechází Jar. Engst k úvahám o společnosti třídní. Připomíná, že na tomto stupni vývoje sice konflikt mezi člověkem a přírodou rovněž působí, avšak zprostředkovaně: zdrojem morální konfliktnosti je rozpornost sociálních vztahů. Autor zde dále ukazuje rozdíl ve vztahu morálky pokrokových a zpátečnických tříd k životním pudům člověka. Klade si též otázku, v jakém smyslu lze hovořit o pokroku v morálním vývoji lidstva. Do svých úvah zařazuje i otázku zdroje morálních konfliktů v budoucí komunistické společnosti. Nepochybně správný a zásluhný je předpoklad, že zdrojem těchto konfliktů bude i nadále rozpor mezi přírodní a společenskou determinací člověka (Engstova zásluha spočívá mnohdy právě v tom, že zdánlivé všednosti a samozřejmosti postaví do nového světla tím, že je zapojí do systému teorie). Ždá se mi však, že zde Engst na základě pouhé dedukce z teze o překonání třídních rozporů a rozdílů v komunistické společnosti neoprávněně absolutizuje tento rozpor jako jediný zdroj morálních konfliktů v komunismu. Domnívá se, že žádný stupeň vývoje komunismu nebude zcela prost rozporů v sociálních vztazích, i když tyto rozpory a jejich řešení budou nabývat zcela nových podob. Rovněž předpoklad o absolutní jednotě objektivních zájmů jedince a společnosti v komunismu považují za hypotézu, již dosud chybí dostatečné podklady. Ostatně řešení těchto otázek je ještě záležitostí poměrně vzdálené budoucnosti.

Důležitá, i když podle mého mínění sporná, je Engstova poznámka o metodologickém významu primárnosti sociálních vztahů a morálky jakožto formy společenského vědomí. Protože „při výkladu vzniku morálky musíme vycházet z jeho aspektu společenského a nikoliv z hlediska vzniku a vývoje morální problematiky u jedince“, proto „všechny marxistické studie o morále, které si kladou za úkol řešit základní problematiku, jsou zaměřeny na rozbor morálky jako formy společenského vědomí a problematiku morální, jak ji prožívá lidský subjekt, nijak zevrubně neřeší. Tento úkol si totiž nemohou klást studie, jimž jde o postizení základní problematiky týkající se morálky, ale mohly by si ji klást pouze studie, jimž o tuto základní problematiku nejde“ (str. 81). Tato formulace je konec konců zdůvodněním Engstovy metody. Domnívám se, že autor by měl zcela pravdu, kdyby tvrdil, že je to jeden (nepostradatelný, rozhodující) způsob zkoumání základní etické problematiky, že však nemá pravdu, když tento postup prohlašuje za metodu jedinou. Protože morálka jako forma společenského vědomí neexistuje mimo vědomí individuální, je nejen možné, nýbrž i nutné zkoumat základní problematiku i v souvislosti s mravním životem jednotlivce. Člověk jakožto jedinec je stránka společenských vztahů i jejich průsečík, v němž vstupují společenské konflikty do oblasti vědomí a dostávají podobu vědomí mravního. Proto je podle mého mínění možné a prospěšné zkoumat morálku nejen jako nadosobní společenské vědomí, nýbrž též jako vědomí osobní, individuální, a zkoumat přitom problematiku základní. Rovněž při zkoumání základních problémů etiky lze vyjít z různých typů mravního vědomí jednotlivce, jestliže přitom respektujeme princip jejich společenské podmíněnosti. Pouze vycházíme-li z abstraktního, nehistorického, nespoločenského individua, dospějeme nutně k závěrům falešným. Marxistická etika se tohoto nebezpečí obávala a snad proto se tomuto postupu vyhýbala. I touto metodou lze však marxistické etické poznání obohatit a zbavit je odtrženosti od problémů, kterými žije dnešní člověk.

Snad bylo poněkud nespravedlivé, že jsem onu pasáž metodologického rázu nepřelal jen stručněji poznámkou. Neboť v následujících kapitolách Engstovy práce jsou obsaženy zajímavé postřehy, které by zasloužily více pozornosti, než jim zde bude možno věnovat. Autor podrobuje kritice pojetí vývoje společnosti jako samovyvoje ideje lidskosti a aplikuje teorii vzniku morálních idejí na ideu a ideály lidskosti. Ukazuje, že idea lidskosti je negativní odraz společenských vztahů a že mohla vzniknout až v podmínkách třídní společnosti: lidská.

důstojnost byla uvědomena, teprve když došlo k jejímu odcizení, když se člověk stal pro druhého předmětem, prostředkem.

Idea lidskosti založená na vědomí lidské důstojnosti je původně projevem mentality vykořisťovaných a porobených tříd. Protože však všichni lidé jsou schopni chápat city druhých, pronikají humánní ideje ve zkrleslé podobě i do mentality vládnoucích tříd (a odtud se v pokrivené podobě vrací zpět do mentality tříd utiskovaných). Engstův rozbor znaků tohoto deformovaného pojetí (1. humanitářskost, 2. univerzalizace, 3. individualističnost) je nemilosrdně kritický, avšak nesimplifikující — autor ukazuje, že humánní ideje založené na soucitu mají kromě negativních znaků i jisté momenty pozitivní. Neexistuje jen socialistický humanismus a lži humanismus. Humánní ideály potlačených a vykořisťovaných tříd mají ovšem znak, který je odlišuje od pojetí jiných: jsou založeny na vědomí lidské důstojnosti. Nejsou univerzalistické, jsou kolektivistické.

Předposlední kapitola Engstovy knihy se od pojmu lidskosti znovu vrací k pojmu „humanismus“ v jeho etickém významu. „Ty etické názory, které se stavějí kladně k ideálům lidskosti, tj. které je považují za žádoucí a tuto žádoucnost odůvodňují a které současně nějak pojímají jejich uskutečňování, označujeme v jejich souhrnu jako humanismus“ (str. 155). Autor zde velmi správně zdůrazňuje, že třídní povaha humanistického učení je dána 1. především tím, ke kterým humánním citům a ideálům se přimyká, 2. na druhém místě povahou filosofické teorie, již jsou ideály zdůvodňovány, a 3. pojetím realizace ideálů.

Kniha končí stručnými poznámkami k dějinám vývoje humanismu. Autor zde ukazuje, že humanismus v širším smyslu je starší než humanismus ve smyslu etickém; později však rozpornost sociálních vztahů vedla k tomu, že v rámci humanismu převládá humanismus etický. U socialistického humanismu rozlišuje Engst tři vývojové fáze: 1. boj za revoluční přeměnu ekonomicko-sociálního uspořádání, 2. boj za vítězství humánních vlastností lidí a za jejich jednání odpovídající ideálům lidskosti a 3. boj za osvobození práce jako specificky lidské vlastnosti a za harmonický rozvoj všech specificky lidských vlastností u všech členů společnosti.

Závěr knihy možná vyvolá zklamání v čtenáři, který očekával, že v knize bude také něco řečeno o těžkostech, omylech i chybách při realizaci socialistických humanistických ideálů. Práce, která vědomě odsunula problémy jednotlivců (v jejich vztahu ke společnosti i ve vztahu společnosti k nim) na podřadné místo, nemohla ovšem k řešení těchto otázek přispět. Cíl, který si autor vytyčil, splnil: provedl důkladnou analýzu pojmů, kterou etická teorie vskutku postrádala. Navíc přinesl řadu nových myšlenek a podnětů. V tom spočívá velký význam jeho publikace. Je úkolem dalších prací, aby věnovaly pozornost problémům, které recenzovaná kniha neřešila, případně ani řešit nemohla.

Karel Hlavoně